

**CONSIDERAȚII ISTORICO-TEORETICE LIBERTARIENE  
DESPRE "OBICEIUL PĂMÂNTULUI" SPECIFIC SATELOR  
DEVĂLMAȘE ROMÂNEȘTI ÎNTRE SECOLELE AL IV-LEA  
ȘI AL XIX-LEA.  
UN STUDIU DE ISTORIE SOCIALĂ ȘI FILOSOFIA CULTURII.  
PARTEA I**

**Cristinel TRANDAFIR<sup>1</sup>**

**Abstract:** *There is today among jurists or a widespread tendency to consider that the institutions of positive law, in their capacity as late creations of the modern state, can be considered, based on their ideal, formal, general, logical and rational, as independent realities, which can be studied in themselves, separated both by the living conditions of the society to which they apply, and by the manifestations of the popular spirit of the latter. However, modern legal norms are not established solely as a result of direct state action. Other sources are involved in their construction. Thus, at the base of the legal norms we discover the moral-practical doctrines, the jurisprudence, the tradition, but especially the customs. It is a series of primary sources through which the norms maintain their connection with the conditions and needs of social life, which, moreover, they norm. This finding leads us to say that legal institutions and norms are not the exclusive products of a well-determined state legislator, a logical, objective and general production of his imagination, will and especially reason, but the creation of an anonymous and continuous process of the whole cultural, the expression of a more or less long historical evolution of the human community on which it is reflected.*

**Keywords:** *"Obiceiul Pământului", natural law, customary law, positive law, individual freedom, legal equality, responsibility, devalmas villages, state.*

### **1. Dreptul consuetudinar și legislația modernă**

Există și astăzi printre juriști o tendință foarte răspândită de a considera că instituțiile dreptului pozitiv, în calitatea lor de creații târzii ale statului modern, ar fi, pe baza caracterului lor ideal, formal, general, logic și rațional, asemeni unor realități culturale de sine-stătătoare, care pot fi studiate în sine, separat nu doar de condițiile de viață ale societăților cărora ele sunt aplicate, cât și de manifestările spiritului popular al acestora din

---

<sup>1</sup> University of Craiova, Romania.

urmă. Astfel, normele moderne de drept ar trebui tratate asemeni unor „realități de sine stătătoare, care trebuie studiate după natura lor proprie și care sunt deosebite atât de izvoarele care le consacra, cât și după formulele prin care se exprimă.”<sup>2</sup>

Având un caracter juridic pur rațional, caracter datorat faptului că sunt elaborate, dincolo de orice legătură cu izvoarele lor sociale, pe cale pur logică, normele juridice cuprind în ele inele, nu doar un dat natural al rațiunii, ci mai ales un comandament etatic coercitiv care le garantează respectarea și execuția. Deși sunt idei și judecăți cu o semnificație logică de sine-stătătoare, ele - aflăm de la aceiași juriști - își pierd orice sens în afara legăturii lor originare cu statul. Această relație dintre stat și normele juridice se dovedește, de altfel, foarte importantă pentru acestea din urmă, de ea depinzând întreaga lor eficiență socială. Într-adevăr, în opinia multor juriști actuali, eficiența socială a acestor norme nu depinde atât de natura mediilor sociale în care ele sunt aplicate, ci de succesul cu care ele sunt impuse prin intermediul aparatului coercitiv de stat.

Totuși, normele juridice moderne nu apar doar ca urmare a acțiunii directe a statului. În construcția lor sunt implicate și alte surse. Astfel, la baza normelor juridice descoperim doctrinele moral-practice, jurisprudența, tradiția, dar mai ales cutumele. Este vorba de o serie de surse primare prin care normele își mențin legătura cu condițiile și nevoile vieții sociale, pe care, de altfel, ele o reglementează. Această constatare ne determină să spunem că instituțiile și normele juridice nu sunt produsele exclusive ale unui legislator etatic bine determinat, o producție logică, obiectivă și generală a imaginației, voinței și mai ales rațiunii acestuia, ci creația unui proces anonim, continuu al ansamblului socio-cultural, expresia unei evoluții istorice mai mult sau mai puțin îndelungată a colectivității umane asupra căreia aceasta se răsfrânge. Așa se face că dacă vom studia condițiile în care au apărut și s-au dezvoltat așezămintele juridice moderne ale unei națiuni, vom constata că la baza acestora se află, de fiecare dată, o serie de practici juridice primitive, rudimentare și cu caracter folcloric, care se deosebesc nu doar de la un popor la altul, ci și – în sânul aceleiași populații – de la o generație la alta, ori de la o regiune la alta, practici pe care nu le putem pierde din vedere fără a compromite posibilitatea de înțelegere a înseși naturii dreptului modern.

---

<sup>2</sup> M. Djuvara, *Teoria generala a dreptului* (Enciclopedia juridică); *Drept rațional, Izvoare și Drept pozitiv*, Editura All, București, 1995, p. 453.

Aceste așezăminte juridice primitive trebuie privite mai întâi ca o serie de practici, obiceiuri și norme ce exprimă și ocrotesc în chip nemijlocit la nivel social dispozițiile naturale pentru libertate, egalitate și responsabilitate ale oamenilor și odată cu acestea, simțământul lor pentru dreptate. Privite din perspectiva observatorului actual, aceste practici și obiceiuri par a avea un caracter confuz, instabil și restrâns ca aplicabilitate. Totuși, în ciuda acestui caracter, studiile de specialitate ne arată că ele au o puternică maleabilitate și rezistență în timp, fapt care le permite să coexiste cu normele și obiceiurile juridice moderne.

Tot despre ele vorbim ca despre o sumă organică de norme și practici juridice nescrise, apărute în mod spontan, transmise oral de la o generație la alta printr-un proces de selecție evolutivă, norme și practici care în ciuda diverselor transformări generate de procesele de aculturație desfășurate lungul vremii, nu își alterează forma și structura lor primară, oferind astfel oamenilor un cadru cultural regulativ, stabil, necesar adaptării eficiente la mediul lor natural și social de viață. În măsura în care dețin toate aceste calități, ele desemnează ceea ce numim *dreptul consuetudinar*, *cutumiar sau obișnuielnic*, expresia cea mai fidelă a intuiției colective despre dreptate, în absența sau în contra căreia legislația scrisă a unei societăți devine o formă abstractă, goală, privată de sens și lipsită de viață: "În timp ce legea scrisă își însușește creațiunile de esență consuetudinară, acestea influențează asupra legii scrise, modificându-i puțin câte puțin interpretarea primitivă a formulelor legale, fecundându-le cu o viață reflexă, care creează între aceste formule o armonie nouă"<sup>3</sup>

Ca și în cazul istoriei celorlalte popoare, documentele scrise atestă prezența dreptului obișnuielnic încă de la începuturile istoriei românești. Acest drept este consemnat în documentele latine ale cancelariilor regilor unguri, sub numele de *Jus Valachicum* sau *Lex Olachorum*, documente care ne vorbesc despre el ca despre un drept care se bucura de recunoaștere, autoritate și influență în rândul românilor din Transilvania chiar și după cucerirea maghiară a Ardealului. Astfel acest drept apare în *Codex diplomaticus familiae Teleki de Szek* din 1371 ca o instituție juridică care funcționează separat de *regis consuetudo*, și care este aplicată de către

---

<sup>3</sup> F. Génys, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*, Librairie générale de droit & de jurisprudence, 1919, 2 vol., p. 20.

„*universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus districtibus castris Deva*”<sup>4</sup>. Este vorba de ansamblul de dispoziții juridice referitoare la “procedura juraților, dreptul rudelor asupra pământului, dreptul proprietarului individualizat de a vinde ceea ce ce i se cuvine, dreptul băiatului sau al fetei celei mai mici de a moșteni casa părintească, mărturia prin «adălmăsari», amenda «birsag» pentru cel care va redeschide un proces, îndatorirea de a face declarațiunile orale în biserică prin trei balotagii, divorțul înaintea martorilor și acțiunea bisericeii în cazuri familiare.”<sup>5</sup>

Acest ansamblu reprezintă însă doar o parte a *Obiceiului Pământului*, marele drept arhaic românesc ce a avut putere de lege în toate Țările Române până târziu, adică până la mijlocul secolului al XIX-lea, atunci când Moldova și Țara Românească au adoptat legislația de inspirație occidentală. “În accepțiune largă, prin vechiul Drept românesc se înțelege Dreptul - fie scris, fie nescris - după care s-a orânduit vieța societății românești din timpuri străvechi și până către jumătatea veacului al XIX-lea, când în vieța acestei societăți își face loc Dreptul cel nou, de spirit apusean. În accepțiune strictă, prin vechiul Drept românesc - subliniez adjectivul «românesc» - se înțelege Dreptul nescris, consuetudinar, după care s-a orânduit vieța societății românești din timpuri străvechi și până către jumătatea veacului al XVII-lea, când în vieța acestei societăți își face loc Dreptul scris, de spirit bizantin”<sup>6</sup>

Vorbim de un drept al cărui prestigiu a fost atestat nu doar în documentele cancelariilor occidentale, ci în egală măsură și în lucrările cărturarilor europeni ai vremii. Astfel el ne este amintit în 1553 de Paul Giovio în *Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547* („*Apud Valachos enim, non Romanae modo disciplinae certi mores, et leges vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula servantur*”)<sup>7</sup>, în 1582 de Leonhardus Goreccius, în *Descriptio belii Ivoniae palatini Valachiae, quod in anno 1574 cum Selymo II* („*Apud Valachos enim, non modo Romanae disciplinae mores*

<sup>4</sup> S. Barabas, *Codex Diplomaticus Familiae Teleki de Szek*, Bpestini 1895, vol. I, p. 169; „toți cnezii și românii din cele patru scaune districtuale ale cetății Devei.”

<sup>5</sup> N. Iorga, *Scurta privire asupra Obiceiului Neamului Românesc*, 1939, p. 6.

<sup>6</sup> G. Fotino, *Curs de Istoria Dreptului Românesc*, vol. I, Universitatea din București, Facultatea de Drept, 1940, p. 35.

<sup>7</sup> Paul Giovio în *Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547*, apud I. Nădejde, *Dreptul de citorie al femeilor coborâtoare din ctitori*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1910, pp. 5-6: “Căci printre valahi nu numai că înfloresc anumite obiceiuri și legi romane, dar se păstrează și numele limbilor latine.”

*certi, legesque vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula per multa servantur*)<sup>8</sup>, ori în 1771 de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldavia*, care ne vorbește despre el ca despre *ius non scriptura* - numit și *obiceiul*, o instituție juridică profund autohtonă, deosebindu-l de *ius scriptum*, drept ale cărui dispoziții se originează în legislația grecească și în canoanele bisericești.<sup>9</sup>

## 2. Trăsăturile specifice *Obiceiului Pământului*

Cum a apărut *Obiceiul Pământului* și în ce constă el? Pentru a putea răspunde la aceste întrebări trebuie să clarificăm mai întâi ce este dreptul cutumiar ori consuetudinar. Potrivit legislației române, cea mai veche legislație care teoretizează cu privire la acest tip de drept, *jus consuetudinale* reprezintă o sumă de norme de drept având caracter obligatoriu pentru toți membrii unei colectivități umane, indiferent dacă aceste colectivități sunt naturale ori sunt organizate politic (populi, civitates). După Cicero dreptul consuetudinar trebuie înțeles, pe de o parte ca „*ab natura*”<sup>10</sup>, și pe de altă parte ca „*ex utilitatis ratione aut perspicua nobis aut obscura*” („din utilitate sau rațiune, clar sau obscur pentru noi”)<sup>11</sup>, fiind constituit atât din „*consuetudo*” – practica repetării neîntrerupte a unei norme juridice, cât și din „*consensus*” – expresia voinței generale a comunității.

Apărut pe bază de „*consuetudo*” și „*consensus general*”, dreptul cutumiar este, pe de altă parte, produsul primar al activității juridice a membrilor unei comunități umane cu ajutorul căruia aceștia, constrânși de nevoia conviețuirii și confrunțați cu dificultățile specifice procesului de adaptare socio-culturală, urmăresc să-și stingă tensiunile și rezolve conflictele sociale apărute în sânul vieții lor colective. *Jus consuetudinale* are un caracter proteic, fiind tradus prin expresii simple, greu de fixat într-o anumită formă lingvistică, respectiv dificil de aplicat în împrejurări și situații sociale complexe, dar care prin plasticitatea și flexibilitatea lor asigură menținerea

<sup>8</sup> Leonhardus Goreccius, în *Descriptio belii Ivoniae palatini Valachiae, quod în anno 1574 cum Selymo II*, apud Pistorius, J. și Henricpetri, S., *Polonicae historiae corpus*, Vol. 3, Basileae; 1582, p. 75: „Căci printre valahi sunt în vigoare nu numai anumite obiceiuri și legi ale dreptului roman, ba chiar până și vocabularul latin în sine este prezent acolo în multe privințe.”

<sup>9</sup> D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Guțu, Măria Holban și N. Stoicescu, București, 1973, p. 182.

<sup>10</sup> Produs al naturii (n.a).

<sup>11</sup> Produs al conviețuirii (n.a).

unor legături funcționale cu bazele naturale ale societății, permițând pe această cale o adaptare continuă a indivizilor la evoluțiile și dinamica istorice ale mediilor sociale din care fac parte. Caracterul său plastic face din el un drept original, greu penetrabil, profund legat de viața comunității sale de origine, aceasta în pofida faptului că nu de puține ori în structurile sale pătrund și îți gasesc loc numeroase elemente moștenite ori împrumutate din cutumele altor colectivități umane.

Aceste considerații generale referitoare la dreptul cutumiar sunt valabile, desigur, și pentru *Obiceiul Pământului*. Răspunzând nevoilor vieții colective românești, mai cu seamă a aceleia din vechile sate, cnezate și voievodate românești, vechiul drept românesc s-a impus la origine ca o sumă de norme mai mult sau mai puțin clare, diferențiate de la o regiune la alta, dar care printr-o întrebuințare repetată s-au clarificat și uniformizat în timp, transformându-se până la a deveni adevărate reguli diriguitoare ale legislațiilor celor mai vechi state românești. Deși conviețuirea voită sau silită a populației românești cu diferitele neamuri cu care ea a intrat în contact istoric de-a lungul timpului și-a pus amprenta pe produsele sale culturale, inclusiv pe acelea juridice, ea nu a putut schimba structurile juridice primitive românești decât fie potențând funcționalitatea acestor structuri, fie contribuind la amplificarea slăbiciunilor lor originare.

Înainte de a ne ocupa de studiul propriu zis al *Obiceiului Pământului* ne propunem să evidențiem câteva trăsături generale foarte importante ale *vechiului drept românesc*, despre care se vorbește prea rar în lucrările de istorie ori de filosofie a dreptului de la noi.

Întâi dorim să facem remarcat faptul că *Obiceiul Pământului* este un așezământ juridic cu caracter folcloric, specific culturii populare. Când spunem folcloric, nu dăm termenului semnificația îngustă pe care mulți o întrebuințează lui, cea asociată domeniului artistic. Nu. Departe de a fi un domeniu redus la manifestările și artistice ale unei colectivități, folclorul are legătură în egală măsură și cu celalalte manifestări sociale ale acesteia, fie ele spirituale, economice, moral-juridice ori politic-administrative. Are legătură, în măsura în care toate acestea sunt, pe de o parte, întreprinse pe viu, deschis și direct de autori concreți ai vieții sociale în fața publicului lor alcătuit din persoane individuale care se cunosc între ele și care nu se diferențiază profesional unele de altele, și, pe de altă parte, sunt desfășurate în situații și împrejurări practice ale vieții, devenind astfel nu doar manifestări frumoase ale vieții sociale, ci în egală măsură și utile ale acesteia. Înțeles astfel, *Obiceiul Pământului* ne apare ca un ansamblu

folcloric de tradiții și obiceiuri generalizate la nivelul întregii colectivități țărănești, care se operaționalizează distinct pornind de la enculturațiile particulare, mai mult sau mai puțin reușite ce au loc în lăuntrul grupelor sociale de gen și vârstă ale acesteia, cu scopul de a norma, dirija și regla activitățile curente ale acestei colectivități.

Spre deosebire de dreptul scris, *Obiceiul Pământului*, în calitate de bun folcloric este produsul mentalității *Obștei de Tradiție Difuză*.<sup>12</sup> În această calitate, supus mecanismelor conștientului personal și ale acelora ale subconștientului colectiv, el trebuie înțeles ca un produs organic, integrat al vieții țărănești în ansamblu. Un produs a cărui manifestare nu poate fi separată de activitățile spirituale, economice ori politice ale comunității țărănești, fără a compromite, astfel, sensul și posibilitatea existenței acestora din urmă. De altfel, pe baza întrepătrunderii și interdependenței dintre mecanismele juridice și manifestările spirituale, economice, administrative din viața satului putem explica, faptul că, deși *Obiceiul Pământului* a reprezentat un drept de tradiție orală, el a rămas profund întipărit în mentalul colectiv al satenilor, dirijând activitățile lor și împiedicând abaterile de la ele; de aceea considerăm *Obiceiul Pământului* o manifestare vitală a comunității țărănești, nicidecum un epifenomen cultural, o simplă ficțiune suprastructurală cu caracter ideologic a grupului social, precum este considerat în literatura marxistă de specialitate.

Subliniem apoi faptul că *Obiceiul Pământului* este la origine un drept profund țărănesc, o manifestare juridică a comunităților agrare autohtone. Cu începere de la această condiție a sa, el este preluat, modificat și utilizat de centrala statală, fie ea cnezială, voievodală ori domnească ca instrument juridic de organizare etatică.

Aceste trei trăsături ne ajută să remarcăm un veritabil sincronism existent între istoria satului românesc și fazele evoluției vechiului drept românesc, paralelism ce oferă posibilitatea metodologică a reconstituirii și înțelegerii adecvate a vieții și a istoriei satului românesc prin intermediul analizei filosofice - interdisciplinare - a Obiceiului Pământului, un demers legitim pe care căutam să-l realizăm în lucrarea de față.

Totuși, recunoașterea sincronicității dintre constituirea comunităților agrare românești și apariția *Obiceiul Pământului*, deși utilă în principiu, nu se dovedește suficientă în a rezolva problemele de conținut asociate

---

<sup>12</sup> H.H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească*, Editura Minerva, București, 1983, pp. 250-275.

studiilor pe această temă. Astfel dificultatea stabilirii de către noi a unei cronologii exacte cu privire la geneza satelor devălmașe, ne pune în imposibilitatea de a determina cronologic cu precizie atât vechimea *Obiceiului Pământului*, cât și fazele de evoluție ale acestuia.

### 3. Vechimea *Obiceiului Pământului*

Dacă ar fi să stabilim vechimea *Obiceiului Pământului* pe bază de documente nu am putea coborî în timp decât până în secolul al XIII-lea în cazul românilor din Transilvania și doar până în veacul al XIV-lea în ce privește pe românii din Țara Românească și din Moldova. Arhivele nu ne oferă, așadar, informații despre viața juridică românească din primele faze ale Evului Mediu, și cu atât mai puțin despre viața juridică autohtonă din epoca anterioară romanizării. Pe fondul acestei sărăcii arhivistice, investigația istorică a vieții juridice românești nu devine, totuși, una cu neputință. În absența documentelor scrise, cercetătorului i se recomandă ca pornind de la studiul instituțiilor juridice ale prezentului, să recurgă la studiul dreptului comparat, prin intermediul căruia el poate determina și măsura amploarea aportului istoric romanic, slav, bizantin, etc. și degaja astfel odată cu eliminarea acestui aport, celalalte elemente intrate în componența vieții juridice românești, elemente cu ajutorul cărora el poate reconstitui cea mai veche perioadă a vieții juridice autohtone. Așa am putea coborî, bunăoară, începând de la jumătatea secolului al XIX-lea, adică de la momentul introducerii legislației de inspirație occidentală, perioadă în care *Obiceiul Pământului* mai funcționa încă, de fapt, în societatea românească, spre jumătatea secolului al XVII-lea, când în Țările Române sunt introduse pravilele scrise bizantine până la atingerea acelei perioade vechi, anterioară etnogenezei românești, în care ar trebui să găsim elementele cele mai vechi ale vieții juridice de la noi, cele aparținătoare comunităților trace autohtone.

Totuși, această metodă de arheologie istorică efectuată prin procedeul exclusiunii istorice nu este lipsită de riscuri. În absența unor cunoștințe precise despre instituțiile și practicile juridice ale tracilor și daco-geților, acest procedeu nu ne poate garanta că prin excluderea tehnică de laborator a adaosurilor juridice române, slave, bizantine, maghiaro-germane ce s-au infiltrat în timp în corpusul *Obiceiului Pământului*, ar trebui la final să descoperim cu necesitate fondul juridic tracic al acestuia din urmă. Într-adevăr, utilizarea metodei comparative în istorie trebuie făcută cu precauție: ea nu ne poate permite să spunem nici că ceea ce nu este romanic, slav, bizantin, german în *Obiceiul Pământului* trebuie să fie cu



necesitate trac, nici că ceea ce este trac în componența dreptului altor popoare ar demonstra prin diverse filiații genealogice originea tracă a Obiceiului Pământului. "Cât în ce privește metoda pe care am folosit-o, aceasta e simplă: am cercetat instituțiunile noastre juridice, cu preocuparea de a determina întinderea și adâncimea aportului romanic, slav și bizantin și am ajuns, prin eliminarea sau dozarea acestui aport romanic, slav și bizantin, să degajăm fondul străvechiu tracic: am completat apoi rezultatele fragmentare ale acestei cercetări critice, prin examenul direct al antichităților tracice - atâtea câte sunt - și prin studiul comparativ al vieții juridice a unor neamuri coborâtoare din grupări etnice coordonate marii familii tracice, căreia îi erau coordonați și străbunii noștri Daci; deci am cercetat viața juridică a descendenților Illyro-Tracilor, care sunt Albanezii și aceea a descendenților Frigo-Tracilor, care sunt Armenii; coroborând aceste rezultate, astfel obținute, cu datele pe care ni le pun la îndemână arheologia, etnografia și științele glotologice, am ajuns la încheierea că dacă în structura Dreptului consuetudinar românesc pot fi discriminate influențe romane, slavo și - mai puține - bizantine, în spiritul său însă Dreptul consuetudinar românesc prezintă un habitus străvechiu, pre-român, autohton, de caracter tracic."<sup>13</sup>

Dacă metoda comparativă nu ne poate oferi vreo certitudine în întreprinderea de a stabili originea și a reconstitui bazele tracice ale Obiceiului Pământului, ea nu ne poate împiedica însă a recunoaște profunda înrădăcinare în trecut a acestuia. Într-adevăr, deși nu putem stabili cronologic cu precizie intervalul de timp necesar constituirii Obiceiului Pământului, este dincolo de orice îndoială că vechimea acestuia este una considerabilă. De altfel, vechimea trebuie înțeleasă ca o calitate intrinsecă a dreptului cutumiar, în absența căreia el nu poate dobândi putere de lege. Faptul că documentele slavonești ori cele latine emise de cancelariile celor trei principate românești se referă la dispozițiile juridice ale Obiceiului Pământului ca la "*star zahon*", "*antiqua lex*" ori "*veterem legem*" este o dovadă în acest sens.<sup>14</sup>

Mai mult, vechimea Obiceiului Pământului se lasă probată de tăria lui, consemnată deseori în vechile documente românești și pusă în evidență de faptul că ori de câte ori dreptul scris s-a ciocnit în aplicare de vechiul drept

<sup>13</sup> G. Fotino, op. cit., p. 39.

<sup>14</sup> Legea bătrână, legea veche, legea de veacuri (t.a).

nescris românesc, acesta din urmă a prevalat în fața celui dintâi<sup>15</sup>. Cum altfel am putea explica faptul că "între tradiție fără lege scrisă și lege scrisă fără tradiție, a rămas ce n-a fost scris, iar ce a fost scris s-a șters" <sup>16</sup> dacă nu ca o urmare a îndelungii întipăririi în mentalitatea românească a nescrisului *Obicei al Pământului*.

#### 4. Răspândirea în teritoriu a *Obiceiului Pământului*

Dacă asupra vechimii *Obiceiului Pământului* nu au existat prea mari îndoieli printre istoricii români, în ceea ce privește problema răspândirii sale în spațiul aceștia au formulat opinii diferite. A existat, s-au întrebau aceștia, un drept românesc comun tuturor țărilor românești? A fost prezent un *Obicei al Pământului* în toate teritoriile locuite de români, inclusiv în cele în care aceștia viețuiau sub autoritatea unor state străine? Sau mai degrabă în toate aceste teritorii, precum cele ale Țării Românești, Moldovei, Transilvaniei, Serbiei, Bulgariei, Poloniei, Moraviei, Lituaniei ori Ucrainei a existat o diversitate de legiuri și tradiții juridice asemănătoare celei existente în Apusul Europei?

Au fost istorici care pornind de la simpla interpretare etimologică a termenului de *Jus Valahicum* s-au îndoit de caracterul unitar al *Obiceiului Pământului*, concluzionând că acesta nu s-a păstrat decât în viața juridică a Țării Românești, pentru că în rest, viața juridică a românilor din Moldova, Banat, Transilvania, Polonia ori Moravia „îi lipsește specificul celui mai vechiu drept românesc” <sup>17</sup>. „Este adevărat că cea mai veche viață juridică moldovenească precum și viața juridică a acelor Români, care în cursul veacurilor s-au desfășurat dintre Românii ardeleni de la Nord și dintre cei mai vechi Moldoveni cum sunt Românii din Polonia, apoi Moravo-Românii, n-are specificul celui mai vechi drept românesc... Țara Românească, cu viața sa de drept, ale cărei urme respectate câțiva timp la Românii bănățeni, ardeleni, în sec. XIII — XVI-a, au constituit ceea ce s-a zis *Jus Valahicum*” <sup>18</sup>.

Acestor istorici le putem imputa nu doar ușurința cu care au considerat că simplul exercițiu hermeneutic poate ține loc demonstrației istorice, ci și

<sup>15</sup> A se vedea „*Cartea de Învoățătură românească*” a lui Vasile Lupu, Glava LVI, par. 3-4, ori „*Îndreptarea Legii*” a lui Matei Basarab, Glava CCCLI, par. 3-4.

<sup>16</sup> Fotino, op. cit., p. 39.

<sup>17</sup> Minea I. și Boga L.T., *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, I, Institutul de Arte Grafice "Presă Bună", Iași, 1933, p. 10.

<sup>18</sup> *Ibidem*, p. 10.

pierderea din vedere a unor importante date și constatări istorice care dovedesc contrariul. Deși între Țara Românească și Moldova găsim în cazul instituțiilor de drept anumite mărunte diferențe, originare mai ales în deosebirile regionale ale graiului românesc, la fel de adevărat este că tot între aceste două principate descoperim o unitate juridică remarcabilă. Remarcabilă mai ales pentru călătorii străini care străbăteau Moldova și Țara Românească, așa cum o făcea la jumătatea secolului al XVIII-lea contele Hauterive, de la care aflăm despre „unitatea fizică și morală absolută”<sup>19</sup> a vieții munteneste și moldovenești. Firească însă pentru toți cei ce cunosc faptul că încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, adică înainte de întemeierea Țării Românești și a Moldovei pe teritoriile acestor două viitoare state găsim prezentă aceeași viață sătească românească, orânduită pretutindeni după aceleași străvechi obiceiuri nescrise.

Dacă pentru Țara Românească și Moldova, țări românești de sine stătătoare, avem numeroase documente interne și străine, din care rezultă că nu există deosebire între „viața juridică” și normele de drept ale celor două Țări Românești, nici pentru instituțiile juridice ale românilor din Banat, Transilvania, Polonia, Moravia sau Serbia, instituții supuse unor diverse modificări sub influența dreptului statului stăpânitor, nu putem să afirmăm contrariul. Din contră, constatăm cu fiecare ocazie existența de fond, mai mult sau mai puțin pronunțată, a unui drept românesc comun pentru toate populațiile românești de la sud sau de la nord de Carpați.

Astfel în cazul Transilvaniei, documentele cancelariei ungurești ne informează că regii unguri au trebuit să recunoască organizarea cnezială a comunităților românești și odată cu aceasta acel "jus valachicum", "jus Valachiae", "ritum Valachiae", "lex Olahorum", dreptul popular românesc după care ele se conduceau ca după o "lex antiqua et approbata".

Tot în cazul Transilvaniei, din documentele ceva mai târzii ale cancelariei monarhiei habsburgice, aflăm despre numeroase cazuri de români care invocau cu naturalețe în fața judecătorilor austro-ungari dreptul lor de a-și face dreptate după vechiul lor obicei moștenit din strămoși ("*Gewohnheit*", "*wir haben solchen Recht*", "*von Eltern wissen wir das zu sagen*") Toate acestea și multe altele conduc, desigur, la constatarea, că și în Regatul Ungariei, mai precis la românii din Transilvania funcționa

---

<sup>19</sup> Contele Hauterive, *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei la 1787*, Institutul de Arte Grafice, București, 1902, p. 323.

același drept nescris valah pe care îl găsim în Țara Românească și din Moldova.

Aceeași situație o găsim și în Polonia<sup>20</sup>, acolo unde regii, din dorința de a-și repopula țara sarăcită de oameni și a reda atât orașelor și satelor lor puterea economică necesară nevoilor de stat, au atras imigranți din zonele învecinate. Așa se face că în orașele poloneze au fost instalați coloni germani, iar în regiunile rurale din câmpia Poloniei coloni din Moldova și Maramureș. Vorbim de puternice comunități germanice și românești colonizatoare, care în timp, beneficiind de privilegiile acordate de regalitatea polonă, și-au organizat viața după un drept propriu, fie el "*jus teutonicum*", fie "*Jus valachicum*", "*jus et consuetudo Valachorum*", despre care aflăm din documentele polone, unde apare cu numele de "*voloskiem pravem*".

Mai departe, despre situația juridică a românilor din Serbia avem informații încă de la 1348. Astfel, din Hrisovul lui Ștefan Dusan aflăm că satele românești, înființate pe pământurile mânăstirilor și conduse de un *primiceriu*, trăiesc după „*Zacon Vlacon*”, adică după *legea cea veche a vlahilor*. Aceeași situație în Dalmația, unde în 1435 Hanz Frankopan, banul dalmaților și al croaților, recunoaște valahilor printr-un hrisov proprietățile lor din zona Splitului, precum și dreptul de a se orându-i după "*obișnuitele lor legi cinstite și drepte de care s-au servit și bătrânii lor*"<sup>21</sup>.

Au existat, însă, istorici care ignorând toate aceste aspecte documentare, au susținut teza discontinuității vieții juridice românești. Au folosit în loc de argumente o serie de erori metodologice destul de răspândite, din nefericire, în istoriografia românească. Astfel, prin folosirea *procedului proiectării spre trecut a unor situații istorice târzii*<sup>22</sup> I. Minea și L. Boga au reușit să deducă din constatarea unor deosebiri apărute târziu în evoluția istorică a instituțiilor și practicilor juridice ale românilor din Moldova, Banat, Transilvania, Polonia, Moravia, Serbia, absența la origini a răspândirii unitare a *Obiceiului Pământului* pe întreg întinsul teritoriilor românești. Este vorba însă de o eroare ușor de sesizat, căci așa cum ne spune același I. D. Condurache „Judecând după cum s-au format normele de drept la diferite

<sup>20</sup> D. D. Mototolescu, *Jus valachicum în Polonia*, C. Göbl, București, 1916.

<sup>21</sup> S. Dragomir, *Originea coloniilor române din Istria*, Cultura Națională, București, 1924, p. 5.

<sup>22</sup> H.H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, Editura Academiei, București 1992, p. 79.

popoare și ținând seama de contactul continuu care a existat, din cele mai îndepărtate timpuri, între diferitele comunități românești, mai ales în epoca când românii rătăceau din loc în loc cu turmele lor de vite, în căutarea unor pășuni mai bogate, se poate admite, în mod logic, ca a trebuit să existe și anumite practici sau obiceiuri juridice comune la toți românii, impuse de aceleași nevoi și condiții de viață. Această unitate juridică a trebuit să existe în primele timpuri la toate așezările românești de dincolo și de dincoace de Carpați, și ea a continuat să existe chiar după întemeierea celor două Principate: al Țării Românești și al Moldovei. Că mai târziu, când s-au ridicat granițe între diferitele ramuri ale poporului românesc, când fiecare din aceste așezări a început să ducă o viață proprie, când contactul a devenit mai puțin lesnicios între aceste comunități românești, s-au putut dezvolta unele instituțiuni juridice sau chiar s-au putut naște anumite practici juridice, cu o fizionomie diferită, de la o așezare românească la alta, datorită condițiilor noi de viață sau influențelor străine, dar această diferențiere n-a putut avea loc decât într-o epocă când vechiul drept românesc (Obiceiul Pământului) era deja format”.<sup>23</sup>

##### **5. Unitatea socială a Obiceiului Pământului**

Totuși, recunoașterea răspândirii pe întreg întinsul teritoriilor românești a *Obiceiului Pământului* nu a constituit cea mai dezbătută dintre problemele de istorie a dreptului de la noi. O alta s-a ridicat deasupra acesteia, cea a caracterului social al vechiului drept românesc. Astfel au existat istorici precum Iorga care au considerat Obiceiul Pământului un străvechi obicei privitor la proprietate, mai precis la legăturile oamenilor cu pământul, unul cu rădăcini tracice și slave, străin atât dreptului roman cât și aceluia feudal, obicei recunoscut pretudindenți în teritoriile locuite de români<sup>24</sup>, dar alții, precum Radu Rosetti, Dimitrie Onciul ori Ion Bogdan, fără a nega caracterul etnic al vechiului drept românesc nescris, au făcut din acesta o creație specifică formațiunilor cneziale și voievodale autohtone. „Cele mai vechi documente privitoare la Românii de la Nordul Dunării ni-i arată trăind, în toate țările locuite de ei, sub un regim propriu al lor și foarte vechiu numit: *jus valachorum, jus valachicum, antiqua et laudabilis consuetudo valachorum*. În capul lor vedem câteodată Voievozi, aproape totdeauna

---

<sup>23</sup> I.D. Condurache, *Obiceiul pământului. Formarea vechiului drept românesc nescris*, Institutul Cartografic Unirea, Brașov, 1935, p. 436.

<sup>24</sup> N. Iorga, op. cit., pp. 5-6.

cneji; în Moldova, pe lângă aceștia: juzi și vatamani. În Moldova constatăm, de asemenea, existența cnejilor înainte de întemeierea Statului moldovenesc; mai multe documente a primilor Domni sunt relative la sate determinate prin cuvintele: unde a fost cneaz cutare. Întâlnim deci pe cneaz pe pragul istoriei oricăreia din țările de la Nordul Dunării ce sunt sau au fost locuite de Români. Și, oriunde îl întâlnim, el ne apare ca fruntașul, ca ocârmuitorul neamului. Între Nistru și Bug, în Țara Românească, țări semi-suverane, el ne apare ca personificarea acelei suveranități. În Ardealul, Banatul și Maramureșul plecați sub povara jugului unguresc, cneazul, redus la starea de căpetenie de sat, dacă stă smerit în fața fruntașilor neamului cuceritor, este totuși ocârmuitorul și povățuitorul neamului său cucerit: rămâne mai mare între Români. Studiul originilor cnezatului este deci acel al originii fruntașilor neamului nostru, din vremile străvechi și până în clipa în care lumina începe a se face în istoria noastră."<sup>25</sup>

Diferit față de toți s-a arătat a fi C. Giurescu, cel care a negat caracterul național și unitar al dreptului cutumiar, considerând că obiceiurile juridice românești au apărut în istorie distinct, și anume în funcție de necesitățile sociale de clasă. "Un drept românesc, adică național care să îmbrățișeze amândouă clasele sociale, pe proprietari și pe români, n-a existat în Principate. Nici un document, nici un izvor istoric nu-l menționează. Fiecare clasă socială a trăit pe temeiul unui obicei sau drept al ei special. Acela al proprietarilor privea raporturile dintre ei ca stăpâni ai pământului: vânzări, dani, schimburi, hotărnicii, procese, etc. Niciodată acest drept, despre care se vorbește la fiecare pas în actele de proprietate, nu este numit românesc. Ori de câte ori este invocat i se zice simplu „lege” ori „legea țării”. Țăranii, fără moșie și fără libertate, au, firește, altă lege. Ea se referă la raporturile lor cu pământul străin, pe care-l cultivă, și la îndatoririle ce au față de stăpâni. În documentele slavonești legea aceasta este numită „Zakon vlaški” ori „voloski”, în cele românești „legea rumânilor”<sup>26</sup>

Au existat autori, mai puțin cunoscuți, precum Ioan D. Condurachi care sesizând punctul îngust de vedere al explicațiilor istorice privitoare la natura Obiceiului Pământului oferite de N. Iorga, Radu Rosetti ori C. Giurescu au propus explicații mai convingătoare în acest caz: "Că anumite

<sup>25</sup> R. Rosetti, *Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, Atelierele SOCEC& Co, București, 1907, pp. 23-24.

<sup>26</sup> C. C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, București, 1915, p. 54.

norme juridice stăteau la baza organizației cneziale și voevodale e în afară de orice îndoială, căci oricât de mici și de neînsemnate ar fi fost aceste prime înjghebări politice, oricât de rudimentară ar fi fost organizațiunea lor, este incontestabil că anumite obiceiuri și practice juridice se impuneau în raporturile dintre membrii ce formau acele comunități. De ce natură erau acele norme juridice e greu de precizat; că ele au existat însă e cert, căci din ele s-au dezvoltat vechile practice juridice, pe care le găsim menționate în documentele de mai târziu. De asemenea, este foarte exact că cele mai vechi obiceiuri și norme juridice s-au ivit cu ocazia stabilirii stăpânirii asupra pământului și a raporturilor dintre membrii aceleiași familii sau comunități determinate de această stăpânire a pământului. Dar între membrii aceleiași comunități au existat raporturi de drept și de altă natură, cum erau cele izvorâte din legăturile de familie, din relațiile comerciale sau din faptele rele ale cuiva. Că în Obiceiul Pământului, ca și în legislațiunile actuale, existau anumite norme juridice, care erau specifice unei clase sociale sau alteia, nimic mai firesc. Însă nu putem deduce din acest fapt că aceste categorii de drepturi erau <fără nici o legătură sau raport între ele> cum susține C. Giurescu. Juridicește nici nu se poate concepe o atare situațiune. Cum e posibil ca în sânul aceleiași comunități să existe categorii de drepturi fără legătură între ele? Că Obiceiul Pământului sta la baza organizației cneziale și voevodale e incontestabil; că el reglementa legăturile dintre oameni în raport cu stăpânirea pământului iarăși e exact; că, în fine, condiția fiecărei clase sociale era determinată de anumite norme din Obiceiul Pământului nu se poate nega. Dar Obiceiul Pământului nu era nici una, nici alta, exclusiv. El era totalitatea normelor juridice, care se aplicau și la proprietate și la clasele sociale și la organizația de Stat, începând cu cele mai vechi organizațiuni politice — cnezatul și voevodatul.”<sup>27</sup>

A fost *Obiceiul Pământului* un drept comun tuturor claselor sociale? Fără a mai lua în discuție concepția romantică potrivit căreia viața românească dinainte de secolul al XIV-lea a fost o viață socială egalitaristă, o viață ce nu a cunoscut diferențieri de clasă, vom recunoaște de la început în istoria românească timpurie câteva categorii sociale despre care nu ne putem îndoii. Întâi de toate, clasa socială a proprietarilor de pământ, reprezentată în Țara Românească de *moșneni*, iar în Moldova de *răzeși*. Apoi clasa militară reprezentată de nobilimea autohtonă (*cnezi, judeci, megieși*), care

---

<sup>27</sup> I. D. Condurachi, *Formarea vechiului drept românesc nescris (Obiceiul pământului)*, Institutul Cartografic Unirea, Brașov, 1935, p. 20.

până în secolul al XVII-lea trăia de pe urma stipendiilor tributale oferite centralei statale de către comunitățile țărănești în schimbul serviciilor de protecție și apărare de care acestea beneficiau. În continuare, odată cu secolul al XVI-lea, recunoaștem atât *boierimea*, apărută atât prin infiltrarea și implicarea nobilimii militare în procesele economice de producție, cât și prin acumularea și ieșirea din indiviziune a proprietății moșnenești ori răsăsești, cât și țărănimea aservită acesteia, reprezentată de *rumâni* în Țara Românească și *vecini* în Moldova. În sfârșit, *robii*, reprezentați de țigani în Țara Românească și de *tătari* în Moldova și clasa orășenilor.

Subliniem faptul că *moșnenii* și *răseșii*, proprietarii în devălmășie reprezintă cea dintâi și până la sfârșitul secolului al XVI-lea, *singura* clasă de proprietari de pământ, categoria socială de bază a vechi societăți românești, creatoarea celor însemnate instituții ale acesteia, una din cele două categorii de origine ale boierimii române, marea proprietară funciară în regim de diviziune de la noi. Sublinierea este importantă deoarece originea răzășească/moșnenescă a boierimii române poate fi folosită ca un argument suficient în contra tezei potrivit căreia țărănimea liberă și boierimea ar fi guvernate în vechime de principii de drept diferite, că vechea viață juridică românească ar fi fost împărțită între drept țărănesc colectivist și unul boieresc, individualist. Într-adevăr legătura istorică dintre mica proprietate devălmășă de bază și marea proprietate particulară boierească ne indică faptul că în trecutul românesc nu a existat decât un singur drept de reglementare a proprietății, Obiceiul Pământului, dreptul devălmășiei. Vorbim de un drept care nu se adresează doar proprietarilor de pământ, ci în egală măsură și clăcașilor, clasa socială provenită de altfel la rândul său, asemeni unei părți a boierimii, din vechea țărănime liberă. Unitatea obiceiurilor juridice dintre *moșneni* și *răzeși* pe de o parte și *rumâni* ori *vecini* ni se impune și în acest caz ca una firească. Cum categoria socială a robilor ori cea a orășenilor au reprezentat în istoria românească unele categorii sociale cu regim special și ele nu pot intra aici în discuția noastră, avem argumente consistente pentru a conchide că în Țările Române nu a existat un drept obișnuielnic întemeiat pe criterii sociale.

După ce am stabilit că există un drept românesc comun, recunoscut atât în sânul populațiilor românești, cât și de către vecinii sau stăpânitorii așezărilor românești, nu ne rămâne acum decât să analizăm diversii termeni prin care *Obiceiul Pământului* a fost desemnat la români.

Dacă romanii foloseau pentru desemnarea vechiului drept cutumiar, termenii de "*consuetudo*", "*mos*" sau "*mores*" iar uneori de "*usus*", "*vetustas*"



sau „*antiquitas*”, iar germanii, asemeni maghiarilor, expresii ca „*consuetudo*”, „*mos*”, „*usus*” și chiar „*ritus*”, românii foloseau la nivel de cancelarie domnească termeni specifici limbii agreate la nivelul acesteia. Astfel în documentele externe ale cancelariei regilor unguri privitoare la români, *Obiceiul Pământului* era desemnat prin termenii de *ritus, lex și ius*. „În unele din aceste documente se spune că se va proceda *iuxta ritum volachie* sau *patriosque ritus*, în altele *iuxta antiquam et approbatam legem districtuurn volachicalum universonum* sau aplicându-se *lex Olachorum*, sau *iure volachie requirente*”<sup>28</sup>, tot așa cum în documentele polone de secol XIV-lea, documente ce întăreau privilegiile acordate de regii poloni satelor înființate în Polonia de coloniști români, *Obiceiul Pământului* este desemnat prin „*na prawie woloskiem*”, „*in iure volachico*” ori prin „*iure moldavico*”.

În schimb, în documentele interne ale cancelariei principatelor românești, documente slavone, *Obiceiul Pământului* era desemnat prin intermediul a trei termeni: *zakon, pravo și obiciai*.<sup>29</sup> Totuși, deși acești trei termeni slavoni par a fi sinonimi, nu putem să nu ne întrebăm de ce a fost nevoie la nivelul centralei statale de o astfel de diversitate terminologică pentru a desemna *Obiceiul Pământului* ca unică realitate juridică?

O primă explicație ne-o oferă Ion Bogdan în volumele sale, *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Studiind hrisoavele cancelariei lui Ștefan cel Mare și analizând felul în care „*zakon*”, „*pravo*” și „*obiciai*” sunt folosiți în cadrul lor, istoricul român va traduce „*pravo*” prin „*drept*” (*jus*), deosebindu-l atât de a „*zakon*” (lege) cât și de „*obiciai*” (obicei). Face asta în ciuda faptului că pentru domnia sa cele trei cuvinte desemnează în fond același lucru. Dacă, totuși, există o diferență notabilă între aceste cuvinte, ea apare în opinia istoricului român nu la nivel semantic ci în legătură cu căile prin care *zakon, pravo și obiciai* au pătruns în cultura română: „*obiceiul*” a intrat în limba cancelariilor Țărilor Românești din slavona veche; „*așezământul*” ceva mai târziu din limba bulgară, iar „*dreptul*” atât din limba polonă (*pravo*) cât și din limba maghiară (*jus*).<sup>30</sup>

Astfel, dintr-un hrisov din 17 Aprilie 1480 prin care Ștefan cel Mare recunoaște moșia unui oarecare Mircea, aflăm despre echivalența dintre „*zakon*” și „*lege*”, și pe de altă parte despre cea dintre „*prava*” și „*drept*”:

<sup>28</sup> I. D. Condurachi, op. cit., p. 438.

<sup>29</sup> *Ibidem*, p. 438.

<sup>30</sup> I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Atelierele Grafice Socec & Co, vol. 1., 1913, p. 240.

„și așa, de cum cercetarăm cu Divanul boierilor noștri, îi făcurăm lui lege, după obicei<sup>31</sup>(zakon po obiciaio).

Într-un alt document moldovean din 1480 în care se vorbește despre dovedirea unor titluri de proprietate pierdute, aflăm că domnitorul împreună cu sfatul și cu boierii „au făcut lege după dreptul țării” (*zakon podlug zemskego prava*).<sup>32</sup> Mai mult dintr-o scrisoare a lui Radu al IV-lea cel Mare, domn al Țării Românești, în care citim despre „un proces judecat după lege”, ni se confirmă legitimitatea traducerii termenului de „zakon” prin „lege”. Confirmarea vine, de altfel, și din numeroase documente moldovenești datate din a doua jumătate a secolului al XV-lea, precum cel din 1458, cel de reînnoire a privilegiului comercial acordat de Ștefan cel Mare, Brașovenilor<sup>33</sup> ori acela din 1470 prin care voievodul moldovean eliberează din robie pe robul, tătar, Oana<sup>34</sup>. Deosebit de relevante în acest sens ni se par și documentele moldovenești din 1462 în care Mitropolitul Moldovei împreună cu membrii Sfatului Domnesc îl îndeamnă pe Ștefan să recunoască suzeranitatea regelui polon<sup>35</sup>, ori acela din 1474 în care Ștefan oferă unui anume Ivanco și fraților săi dreptul de a face apel la judecata domnească.<sup>36</sup> De altfel, numărul hrisoavelor și al cărților domnești ce

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 239.

<sup>32</sup> B.P. Hașdeu, *Arhiva Istorică*, I, 1, No. 163, Tipografia Satului, București, 1863, p.16.

<sup>33</sup> I. Bogdan, op.cit., p. 261: „să aibă de la noi același drept și aceiași lege (*tot zakon i toe pravo*) pe care l-au avut...”

<sup>34</sup> *Ibidem*, pp. 140-141: “cum șed și trăiesc în țara noastră toți Moldovenii după dreptul lor moldovenesc (*voloskie zakonom*), tot așa să fie și el și copiii lui și să trăiască după acea lege (*zakon*) și după acel obicei (*obiciem*) și să nu dea și să nu plătească niciodată nimic „după dreptul robilor și al Tătarilor” (*holopskiem i tatarskiem pra-vom*)... Dacă se va jelui cineva împotriva lor, ei vor plăti gloabele și taxele de judecată „după legea moldovenească, cum e legea moldovenească”, (*zemli voloskiem zakonom*)

<sup>35</sup> I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Atelierele Grafice Socec & Co, vol. 2, p. 289 : „să se țină de același obicei (*obiciaem*) ca bătrânii Voievozi ai Moldovei dinaintea lui și din acele obiceiuri să nu iasă niciodată până la moarte. Iar stăpânul nostru Domnia sa Craiul să ne ajute pe noi și mai ales pe Domnul nostru Ștefan cum glăsuiesc vechile tratate și obiceiuri (*obiciaev*)... și să ne ajute după vechile obiceiuri (*po stariam obiciaem*)

<sup>36</sup> I. Bogdan, op.cit., p. 192: „Deci am căutat și am judecat cu boierii noștri și i-am dat lui Ivanco și fraților săi, precum e drept și lege după obicei (*kak est pravo i*

folosesc termenii de *zakon*, *pravo* și *obiciai* cu trimitere la *Obiceiul Pământului* depășește capacitățile noastre de inventariere. Contribuie la această situație și faptul că aceste documente aparțin unei perioade întinse pe mai bine de trei sute de ani, inclusiv până în prima jumătate a secolului al XVII-lea.<sup>37</sup> Totuși, deși – așa cum ne spune I. Bogdan – la nivel cancelariei domnești cei trei termeni desemnează sub forme diferite aceeași realitate juridică, cea a *Obiceiului Pământului*, observăm totuși că semnificația lor capătă în funcție de context nuanțe deosebite, demne de remarcat. Astfel, când domnitorii judecă după o normă juridică bine fixată și recunoscută deja de toată lumea ca lege, în hrisoave se utilizează termenul de *zakon*. La fel se procedează și atunci când într-un proces se vorbește de partea care a pierdut, și anume de partea care „a rămas de judecată, de lege (*zakon*)” ori în situația când unei părți i se acordă dreptul de a-și susține dreptatea prin cojurători, și anume atunci când i se spune că „i s-a dat lege (*zakon*)”. Tot așa se spunea atunci când complexitatea cazurilor depășea puterea de dezlegare a paremiilor *Obiceiului Pământului* și când instanța făcea apel în compensație la Sfânta Scriptură, la nomocanoanele bisericești sau la alte texte religioase, anume că „s-a făcut după legea lui Dumnezeu (*zakon bojiom*)” *zakon* se folosește de asemenea și în situațiile în care instanța ne vorbește de vechimea legii pentru a evidenția tăria acesteia, ca în cazul „lege bătrână” (*siar zakon*).

Toate aceste cazuri ne ajută să concluzionăm că *zakon*, deși se referă în fiecare caz la *Obiceiul Pământului*, nu este totuși sinonim cu acesta: el desemnează doar acele principii și norme tari ale *Obiceiului Pământului* care sunt recunoscute unanim și care se impun reflex la nivelul mentalității colective românești. În acord cu această semnificație, *zakon* își găsește corespondent în limba latină în cuvintele „*jus*” ori „*lex*”, cuvinte ce desemnează, de fapt, *dreptul scris*. Observăm asta în special în acordurile politice încheiate între regii maghiari și domnitorii români între secolele

---

*zakon po obiceaio*) să vie el însuși cu două zeci și patru de jurători și să jure împreună cu ei”... „căci au pierdut în fața legii cele drepte” (*pravogo zakonap*)

<sup>37</sup> De amintit aici hrisovul din 20 decembrie 1643 prin care Vasile Lupu, domnitor ce dă vieții juridice a Moldovei cea dintâi Pravila din istoria acestei țări, ne spune că „judecă – în continuare în ciuda impunerii de către domnie a legislației scrise - după cum iaste obiceiul țării ” apud *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, Moldova, vol. XXVII (1643-1644), Editura Academiei, București, 2005, p. 200.

XV-XVI.<sup>38</sup> Odată cu secolul al XVII și cu introducerea limbii românești în documentele de cancelarie, *jus ori lex* vor pătrunde adânc în vocabularul domnesc, până acolo încât vor atrage substituția în cadrul acestuia a termenului *zakon* cu acela de „*lege*”, „*leage*.”<sup>39</sup>

În ceea ce privește *pravo*, analizând documentele ce fac referire la el, observăm că acesta se folosește frecvent în legătură cu *zakon*, ca și cum doar prin el însuși nu ar avea putere în soluționarea chestiunilor juridice, pe de altă parte este folosit pentru a întări și a aprecia o anumită stare de drept<sup>40</sup>. În sfârșit, *pravo* se folosește și pentru a desemna acele drepturi speciale, ce nu-și găsesc reglementare în legea țării, dar care sunt totuși conforme cu dreptatea și morala. Toate aceste trei sensuri ce se completează reciproc, ne ajută să concluzionăm că *pravo* se referă la Obiceiul Pământului nu în sensul de *zakon*, ca la o sumă de norme juridice fixe, recunoscute de către toți și la nevoie impuse cu forța, ci la modalitatea de aplicare a acestora, așa cum sunt ele dictate de conștiință, de chibzuință celor ce judecă sau hotărăsc într-o afacere oarecare; așa cum văd aceștia dezlegarea după dreptate și conștiință.<sup>41</sup>

*Pravo* desemnează, așadar, doar acele principii și norme ale Obiceiului Pământului ce apără în conștiința judecătorului în acord cu intuiția echității și cu sentimentul dreptății. Acest termen va fi tradus în actele internaționale prin „*consuetudo*”, „*mos*” ori prin termenul de „*obiceiai*”, și începând cu secolul al XVII-lea prin termenul de „*drept*” ori „*dirept*” în actele românești.

---

<sup>38</sup> E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, Academia Română, 1836, p. 474: „*causas etiam Boeronum juste et legitime secundum antiquam Regni illius legem et consuetudinem* dijudicat et dirimat... *Causae ibidem omnes secundum veterem legem et consuetudinem Regni patriosque ritus in praesentia judicium ordinariorum incho-entur et moveantur.*” („el hotărăște și rezolvă cauzele boierilor în mod drept și legal, conform legii și obiceiurilor străvechi ale aceluși regat...Toate cauzele aflate în același loc, conform legii și obiceiurilor vechi ale regatului și ritului țării, urmează să fie supuse deocamdată judecatii comune.)

<sup>39</sup> Ion Bianu și Dan Simionescu, *Bibliografie românească veche*, 4 vol, Atelierele Grafice Socec & Co, pp. 40-151.

<sup>40</sup> „*prava otnina*”, „*pravuio otniniu*” (*dreaptă ocină, moștenire*) sau „*pravaga urika*” (*drept uric*).

<sup>41</sup> I. D. Condurachi, op. cit., p. 24.

Cât privește termenul de „*obiceai*”, analiza semantică a documentelor românești de cancelarie ale secolelor XIV-XVII ne indică faptul că acesta desemnează o sumă încheată de norme moral-juridice și de reguli practice care fără a avea o formă fixă și clară, îndeplinesc în mod surprinzător rolul unei instanțe juridice de fond ce însoțește, ghidează și asigură permanent conștiința în actele de aplicare ale lui „*zakon*”. „*Obiceai*” reprezintă termenul mediu ce asigură legătura între „*zakon*” și „*pravo*”, între „*lege*” și „*dreptate*”. Iată de ce el nu trebuie interpretat ca „o fază premergătoare a legii”<sup>42</sup> sau ca o stare de drept, neclară și variabilă, la un drept în formațiune, ale cărui caractere sau fizionomie nu se precizaseră încă definitiv încât să formeze norme juridice fixe, admise de toți”, ci ca o formă permanentă în care „*legea*” (*zakon*) se aplică cu *dreptate*, așa cum înțelegem din expresia, „*a dat cuiva lege după obicei*.” (*zakon po obiciaio*)<sup>43</sup>

Asociate atât utilizării lui „*zakon*” cât și aceleia a lui „*pravo*”, „*obiceai*” sfârșește în multe hrisoave să se identifice cu acestea două, sporindu-și astfel, într-un mod derutant pentru noi, sfera de semnificații. Totuși, diversitatea sa semantică poate deține o importantă valoare explicativă. Ea ne-ar poate ajuta să înțelegem de ce în desemnarea numelui vechiului drept românesc nu s-a fost folosit nici secol „*zakon*”, nici nedeterminatul „*pravo*”, ci atât de bogatul în semnificații „*obiceiai*”. Tot ea ne poate ajuta să înțelegem de ce acest termen slavon, prin care a fost desemnată întregă viață veche juridică românească, s-a păstrat în noua limbă românească de cancelarie<sup>44</sup>, fără a fi înlocuit odată cu secolul al XVII-lea cu omologul său latin<sup>45</sup>, așa cum s-a întâmplat în cazul lui „*zakon*” ori cu „*pravo*”, înlocuiți prin „*lege*” și „*dirept*”. Totuși, odată cu introducerea la români a codurilor de factură occidentală și cu abandonarea vechiului drept românesc nescris la jumătate a secolului al XIX-lea, termenul de „*obicei*” își va pierde și el relevanța, fiind înlocuit cu acela de „*drept*” sau „*lege*”.

<sup>42</sup> *Ibidem*, p. 25.

<sup>43</sup> I. Bogdan, *Documentele...vol. 1*, p. 192: „Deci am căutat și am judecat cu boierii noștri și i-am dat lui Ivanco și fraților săi, precum e drept și lege după obicei (*kak est pravo i zakon po obiceaio*) să vie el însuși cu 24 jurături și să jure împreună cu ei”... „căci au pierdut în fața legeri cele drepte” (*pravogo zakonap*)

<sup>44</sup> Termenul de „*obiceai*” se întâlnește des atât în legiurile scrise ale secolului al XVII-lea, anume în Pravilele lui Vasile Lupu (1646) și Matei Basarab (1652), cât și în legiurile secolelor XVIII-XIX-lea, *Pravilniceasca condică Ipsilanti* (1780), *Codul lui Calimach* (1817) și *Codul lui Caragea* (1818).

<sup>45</sup> „*mos*” sau „*consuetudo*”.

Acknowledgement This paper is supported by the Sectorial Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number SOP HRD/159/1.5/S/136077.

### Bibliografie

- BARABAS, S., *Codex Diplomaticus Familiae Teleki de Szek*, Bpestini, 1895.
- BIANU I., SIMIONESCU D., *Bibliografie românească veche*, 4 vol, Atelierele Grafice Socec & Co, București, 1912.
- BOGDAN, I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Atelierele Grafice Socec & Co, 2 vol, 1913.
- DRAGOMIR, S., *Originea coloniilor române din Istria*, Cultura Națională, București, 1924.
- CANTEMIR, D., *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Guțu, Măria Holban și N. Stoicescu, București, 1973.
- CONTELE Hauterive, *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei la 1787*, Institutul de Arte Grafice, Bucuresti, 1902.
- CONDURACHI, I. D., *Obiceiul pământului. Formarea vechiului drept românesc nescris*, Institutul Cartografic Unirea, Brașov, 1935.
- DJUVARA, M., *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică); Drept rațional, Izvoare și Drept pozitiv*, Editura All, București, 1995.
- FOTINO, G., *Curs de Istoria Dreptului Românesc*, vol. I, Universitatea din București, Facultatea de Drept, 1940.
- GENY, F., *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*, Librairie générale de droit & de jurisprudence, Paris, 1919.
- GIURESCU, C.C., *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom. XXXVII*, București, 1915.
- HAȘDEU, B.P., *Arhiva Istorică*, I, 1, No. 163, Tipografia Satului, București, 1863.
- HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, Academia Română, 1836.
- IORGA, N., *Scurtă privire asupra Obiceiului Neamului Românesc*, s.n., Iași, 1939.
- MINEA, I. și BOGA L.T., *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, I, Institutul de Arte Grafice "Presa Bună", Iași, 1933.
- MOTOTOLESCU, D. D., *Jus valachicum în Polonia*, Institutul de Arte Grafice Carol Göb, București, 1916.
- NĂDEJDE, I., *Dreptul de ctitorie al femeilor coborâtoare din ctitori*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1910.
- PISTORIUS, J. și HENRICPETRI, S., *Polonicae historiae corpus*, Vol. III, Basileae; 1582.

- ROSETTI, R., *Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, Atelierele SOCEC& Co, București, 1907.
- STAHL, H.H., *Eseuri critice despre cultura populară românească*, Editura Minerva, București, 1983.
- STAHL, H.H., *Probleme confuze în istoria socială a României*, Editura Academiei, București, 1992.